

Konferencja „Genealogies of Memory in East Central Europe:
Theories and Methods”
Warszawa, 23–25 listopada 2011 r.

Konferencja poświęcona genealogiom pamięci stanowiła wielki projekt badawczy dotyczący pamięci zbiorowej Europy Centralnej i Wschodniej. Zorganizowały ją: Europejska Sieć Pamięć i Solidarność, *Narodowe Centrum Kultury*, Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Socjologii Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej, *Osteuropa-Institut (FU Berlin)*, *Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa (Oldenburg)*.

Celem konferencji było podjęcie zagadnienia pamięci w perspektywie ukazującej jej zróżnicowanie na przykładzie Europy Wschodniej, gdzie od całkiem niedawna, bo dopiero od dwudziestu lat, możliwe jest swobodne prowadzenie tego rodzaju analiz. Obradom przyświecała jednocząca idea wytworzenia podstawy do dalszych badań nad pamięcią zbiorową Europy jako całości poprzez wypracowanie wspólnych kategorii metodologicznych.

Świadectwem sporego zainteresowania problematyką pamięci był rozmach, z jakim zrealizowano wydarzenie: wzięło w nim udział około 100 badaczy, m.in. z Polski, Niemiec, Francji, Austrii, Belgii, Wielkiej Brytanii, Rosji, Ukrainy, Litwy, Rumunii, Węgier, Australii oraz Stanów Zjednoczonych. W swych prezentacjach autorzy ukazywali motywy pamięci możliwie najszerzej, albowiem konferencja stanowiła przedsięwzięcie interdyscyplinarne. Omawiano więc szczegółowe dane terenowe, koncepcje oraz teorie czy też wszelkiego rodzaju media pamięci, jak np. instytucje polityczne, muzea, film, dźwięk, Internet *etc.*

Konferencję otworzyły referaty poświęcone kwestii zróżnicowania regionalnego Europy Centralnej i Wschodniej w aspekcie pamięci historii. Analizy Haralda Wydry pokazywały, jak badania nad pamięcią na Wschodzie konceptualizowane są przez pojęcia metodologiczne Zachodu. Natomiast Sławomir Kaprański za pomocą swoich badań dowodził, że wymazywanie z pamięci niewygodnych wydarzeń politycznych nie jest charakterystyczne wyłącznie dla dziejów Europy Wschodniej, lecz że jest to zjawisko, które odnajdziemy również w historii Europy Zachodniej. Andrzej Nowak zastanawiał się nad relacją pomiędzy historiografią danego regionu Europy a jej związkiem z pamięcią, konstruowaną w szczególności przez zabiegi politycznej poprawności wewnątrz struktur biurokratycznych, medialnych, akademickich itd. Referat Joanny B. Michlic stanowił porównanie pamięci Holocaustu w Europie Zachodniej i Wschodniej, natomiast Dariusz Stola zgłębiał pamięć w XX-wiecznej Polsce z perspektywy bolesnych wydarzeń historycznych, utrudniających pogodzenie pamięci z polityką. Otwarcie konferencji kończyło wystąpienie Matthiasa Webera, który starał się pokazać asymetryczność historycznych wspomnień o narodzie niemieckim w Niemczech i Polsce, co według niego miało swoje źródła w instrumentalizacji pamięci wpływającej na pojęcie narodu.

Myśl przewodnią referatów plenarnej części konferencji pogłębiła Aleida Assman, ukazując dziejową transformację pamięci monologicznej danego regionu w pamięć dialogiczną pomiędzy różnymi regionami Europy. Autorka argumentowała, że taka droga rozwoju pluralizmu jest pożądana, ponieważ jest zarazem jednocząca dla całości pamięci europejskiej.

Późniejsza tematyka konferencji poświęcona była miejscom pamięci (*lieux de mémoire*). W wystąpieniu Macieja Górnego i Kornelii Kończal z Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie zostały przedstawione wyniki polsko-niemieckiego projektu interdyscyplinarnego nad badaniami miejsc pamięci, w których wykorzystano kategorie naukowe P. Nory. Filip Pazderski ukazał problematyczność skomplikowanego związku miejsc pamięci zbiorowej w przypadku pogranicza centralnej i wschodniej Europy, w szczególności zaś granicy polsko-niemieckiej i polsko-białoruskiej. Miejscem pamięci eksplorowanym przez Annę Zalewską było pole bitwy pod Olszynką Grochowską, gdzie autorka poszukiwała nośników pamięci w różnych artefaktach, które mogłyby stanowić wskazówkę do refleksji nad wspomnieniami polsko-rosyjskich relacji. Prezentacja Marcina Napiórkowskiego miała za zadanie uzmysłowić efektywnodziejowe znaczenie powstania warszawskiego jako „generatora sensu” w latach 1945–2005, który stanowił pewnego rodzaju formę przedstawiania przeszłości. Jacek Chrobaczyński i Piotr Trojański podjęli się przedstawienia dwóch symbolicznych miejsc, jakimi dla polskiej świadomości zbiorowej są Auschwitz i Katyń. Badania nad miejscem pamięci u Lidii Jurek skupiły się nad bezkresem Gułagu w Rosji, a także wspomnieniach o nim po 1989 roku. Pierwszy dzień konferencji zamknął referat Jamesa Marka, omawiającego problem ewentualnego miejsca pamięci o upadku komunizmu. Badacz zwrócił szczególnie uwagę na zniuansowanie wspomnień tego wydarzenia w różnych krajach: Niemczech, Węgrzech, Czechach, Słowacji i Polsce.

Drugi dzień konferencji w pierwszym panelu rozpoczął od omówienia tradycji różnych teorii i koncepcji wykorzystywanych w badaniach nad pamięcią. Referat Alexeya Vasilyeva był próbą zestawienia rozwoju *memory studies* w Rosji i na świecie; na gruncie polskim problem ten podjęła Elżbieta Tarkowska. Tematykę kontynuował Jarosław Kilijas, analizując przypadek Polski i Czech. Autor wskazał rok 1960 jako początek tradycji *memory studies* w naszym kraju, co wiązało z nazwiskiem Niny Assorodoraj-Kula, a także z translacją pracy Maurice’a Halbwachsa pt. *Social memory*. Następny tekst autorstwa Georgiya Kasianova i Karoliny Wigury był poświęcony zagadnieniu kulturowania pamięci jako elementu pośredniczącego w westernizacji Europy Wschodniej.

Kolejny temat tego panelu stanowiły rozmaite propozycje teoretyczne w studiach nad pamięcią. Gregor Feindt i Félix Krawatzek analizowali głębokie uwikłanie pamięci na różnych poziomach społecznych, dlatego wedle autorów byłoby pożądane ukazywanie pamięci zbiorowej w „polifonicznym dyskursie”. W kolejnym referacie Marta Bucholc zaprezentowała aktualność teoretycznego podejścia Norberta Eliasa w badaniach nad pamięcią zbiorową. Na koniec Magdalena Saryusz-Wolska przedstawiła projekt ujednoczenia terminów technicznych *memory studies* w leksykonie naukowym, aby móc w jednym miejscu zebrać terminologiczny dorobek paru pokoleń badaczy pamięci społecznej.

W równoległym panelu wygłaszano referaty poświęcone zagadnieniu dynamiki pamięci zbiorowej powiązanej z historią biograficzną. Autorem pierwszego tekstu była

Kaja Kaźmierska, która pokazała nierozłączność biograficznego i społecznego kontekstu w badaniach nad pamięcią. Celem referatu Machtelda Venkena i Jarosława Pałki było zarysowanie podobieństw i różnic we wspomnieniach polskich i belgijskich żołnierzy w czasie trwania zimnej wojny. Następnie Martina Staats ukazała obraz kultu pamięci przez żydowskich więźniów obozów koncentracyjnych, zaś Michał Kierzkowski zgłębiał związek pamięci stalinizmu w Czechosłowacji we wspomnieniach ówczesnych kobiet.

Dalsza część panelu dotyczącego problemu dynamiki została podjęta z perspektywy pokoleń. Jako pierwszy wystąpił Lutz Niethammer, zgłębiający w swoich badaniach korzenie wschodniego postmodernizmu u Zygmunta Baumana oraz Agnes Heller, zestawiając ich postawy na tle pokolenia, które narodziło się około 1930 roku. Autorem kolejnego referatu był Wulf Kansteiner, który omówił, jak w pamięci społecznej zmieniało się pojęcie Holocaustu. Tekst Katarzyny Waniek poświęcony był porównaniu polskiej pamięci trzeciego pokolenia po II wojnie światowej z pamięcią generacji wojennej pochodzenia niemieckiego, zaś Aleksandra Rychlicka badała spór o pamięć w polskiej literaturze po 1989 roku.

Następnym zagadnieniem, które zostało zaprezentowane na obu panelach, była kwestia mediów pamięci oraz ich związku z miejscem/przestrzenią. Máté Zombory podjęła temat przestrzenności pamięci, eksplorując ją zarówno w kontekście lokalności, jak i globalności. W referacie Agnieszki Kudelki zostało ukazane powiązanie motywu wspomnień oraz monumentów powstałych we Lwowie w latach 1867–1939. Tekst autorstwa Katji Grupp problematyzował pamięć o Królewcu jako o „obcym” mieście wspominanym przez Rosjan. Motyw pamięci w kontekście przestrzeni miasta zamknął referat Judy Brown, próbującej pokazać skomplikowaną strukturę Sewastopola, aby tym samym ujawnić problematyczność danych zebranych podczas prac w terenie, które mogłyby posłużyć jako materiał źródłowy w eksplorowaniu genealogii pamięci.

W równoległym panelu analizowano pojęcie mediów pamięci, jakimi są muzeum oraz film. W pierwszym wystąpieniu Simina Badica przedstawiła reżim pamięci, który kreowały muzea w komunistycznej i postkomunistycznej Rumunii. Następny referat autorstwa Moniki Heinemann dotyczył historii muzeów, które są w posiadaniu stałych ekspozycji z II wojny światowej, aby na ich przykładzie pokazać możliwości oraz ograniczenia kultywowania pamięci. Gintare Malinauskaite omówiła pamięć Holocaustu na Litwie, zapośredniczoną przez filmy powstałe po 1990 roku, natomiast Małgorzata Pakier pokazała, jak polska i niemiecka kinematografia dotycząca Zagłady stanowiły polityczny i etyczny środek konstrukcji powojennej Europy.

Do problematyki medialnych nośników pamięci nawiązano także w kontekście najnowszych mediów. Gertruda Pickhan analizowała, jak współcześnie historia staje się cyfrowa, czego świadectwem jest postępujące wykorzystanie Internetu. Tekst Alexandra von Plato ukazał znaczenie dźwiękowych nośników pamięci (np. kaset audio), które mogą być wykorzystywane jako źródło *oral history*. Problem wirtualnej pamięci kontynuował Marcin Wilkowski w referacie poświęconym Facebookowi, będącym według autora pewnego rodzaju sferą pamięci współczesnej.

Drugi panel nawiązywał do wcześniejszej kwestii dynamiki pamięci, lecz tym razem analizowanej na przykładzie terenów granicznych. W referacie Tatiany Zhurzhenko został przedstawiony problem polityki kreowania pamięci i tożsamości narodowej na granicy Ukraina–Rosja i Ukraina–Polska po roku 1989, zaś refleksje Tatyany Zaharenko

celowały w zagadnienie ewolucji pamięci w narodową tożsamość, co autorka pokazała na przykładzie Ukrainy Wschodniej. Tekst Małgorzaty Głowackiej-Grajper był owocem badań nad antropologią pamięci społecznej Kresów. Badaczka próbowała określić sposób formowania się pojęcia polskiej granicy wschodniej. Ostatni referat wygłosił Jan Kajfosz na temat współczesnej pamięci społecznej oraz kategorii myślenia magicznego, które pozwalają konstruować i instrumentalizować pamięć nad przeszłością.

Ostatniego dnia w pierwszym panelu powróciło zagadnienie mediów pamięci, jakimi są teksty literackie. Stanisław Obirek podjął temat twórczości Stanisława Vincenza, stanowiącej przykład idyllicznych wspomnień religijnego i kulturowego życia w Karpatach. Joanna Jeziorska-Haładyj porównała teksty dwóch autorów: Danilo Kiša i Aleksandra Jurewicza, aby na ich przykładzie ujawnić zakłócony charakter historycznych doświadczeń pisarzy centralnej i wschodniej Europy.

Drugi panel kontynuował przedstawienie dynamiki pamięci na podstawie jej faktycznego milknięcia oraz możliwości artykulacji. W referacie Simona M. Lewisa został ukazany problem dziejowych katastrof na przykładzie Białorusi, gdzie publiczna pamięć oraz żałoba spotykały się z politycznymi represjami. Wystąpienie Uilleama Blackera dotyczyło związku niewiedzy o masakrze w Katyniu i wyrażania sądów na ten temat, które mimo że zakazane, zostały podjęte przez polskich pisarzy (np. Czesława Miłosza, Zbigniewa Herberta czy Włodzimierza Odojewskiego). Inspirowane psychoanalizą Lacana studia Anny Ljuza Szász posłużyły jako motyw dla badań sztuki na temat Holocaustu na Węgrzech, aby poprzez kontakt z ciałem innego człowieka określić metodologiczne sposoby przedstawienia pamięci traumatycznych przeżyć.

Dalsza tematyka podjęta w pierwszym panelu obejmowała znaczenie pracy historyka pojętej jako medium pamięci społecznej. W tekście Larysy Buryak został ukazany związek studiów nad pamięcią w ukraińskiej historiografii. Referentka zarysowała sposoby rozumienia pewnych terminów, jak np. „historyczny”, „narodowy” czy „narodowo-historyczny”, których historycy na Ukrainie – według autorki – używali najczęściej jedynie w sensie intuicyjnym. Michał Łuczewski oraz Tomasz Zarycki badali naukowe spory nad moralnymi ontologiami w Polsce i Rosji, które stanowiły istotny warunek określający charakter wyników badawczych; autorzy ukazali owe wyniki w terminach, definicjach czy też opisach zawartych w najnowszych książkach historycznych. Agnieszka Nowakowska argumentowała na przykładzie nauczania polsko-litewskiej historii, że pamięć przeszłości jest mocno uzależniona od postawy nauczyciela, będącej jednym z najważniejszych czynników formujących myślenie uczniów o dziejach: od owego myślenia zależą sposób narracji, metoda zadawania historycznych pytań, a także przywoływanie faktów wykorzystywanych na lekcjach. Tekst Izabeli Skórzyńskiej pokazał znaczenie roli historyka we współcześnie dość popularnych próbach „rekonstrukcji” rozmaitych historycznych wydarzeń (jak np. bitwy czy rytuały).

W drugim panelu prezentowano problemy dynamiki pamięci, tym razem jednak analizowanej wedle dychotomicznych określeń prywatne–publiczne. Pierwszy referat był poświęcony przypadkowi narodowej tożsamości Żydów po Holocauście, osiadłych w Warszawie w apartamentach na Alejach Ujazdowskich 16. Nicoletta Diasio próbowała omówić zagadnienie wspomnień wcielanych do współczesnej pamięci społecznej w rodzinach z Gdańska i Warszawy. Podobny motyw podjął Piotr Kwiatkowski, który zreferował m.in. zainteresowanie II wojną światową we współczesnym społeczeństwie

polskim, rodzinne zapisy z czasów wojennych, a także znaczenie ówczesnego doświadczenia dla powstania narodowej tożsamości oraz jego wpływ na treść narodowych stereotypów. Przedmiotem referatu Iryny Sklokina było opisanie oficjalnego upamiętniania II wojny światowej w Związku Radzieckim, które skontrastowała z prywatną pamięcią – zestetyzowaną i zinfantylizowaną.

Przedostatni blok tematyczny w pierwszym panelu stanowiło zagadnienie medium pamięci, jakim jest historia w sferze publicznej. W referacie Marcina Jarzábka na przykładzie powstań śląskich został ujawniony ideologiczny związek historiografii i polityki pamięci. Wątek kontynuował Florian Peters, omawiając napięcia na poziomie pamięci i historii, które dawały o sobie znać w dyskursie dotyczącym II wojny światowej w PRL-u. O politycznym wykorzystaniu historii na Węgrzech referat wygłosił Gábor Gyáni, natomiast o polityce publicznego kultywowania pamięci w postkomunistycznej Rumunii mówiła Cristina Petrescu.

Zakończeniu konferencji w drugim panelu przyświecała idea dynamiki pamięci rozważanej w kategoriach władzy oraz jej legitymizacji. Dalia Agata Báthory opisała motyw pułapek pamięci. Wykorzystując pojęcia teorii dyskursu w wydaniu Ernesto Laclau i Chantal Mouffe, wskazała sposoby ich używania i nadużywania w polityce. Następny referat wygłosił Stanisław Tyszka, który zgłębiał procedury prawne w debatach nad restytucją własności w Czechach i Polsce po roku 1989. Przedmiotem analiz Zuzanny Bogumił było przesłedzenie retoryki religijnej w polityce postkomunistycznej Rosji, stanowiącej formę doświadczenia, które stało się źródłem martyrologicznej interpretacji pamięci o przeszłości. Ostatni referat zaprezentował Robert Wyszyński, który przybliżył wyobrażenie przeszłości przez młode generacje zamieszkujące różne jednostki terytorialne Związku Radzieckiego (m.in. Jakucji, Buriacji czy Tuwy).

Konferencję zamknęło przemówienie Jeffrey'a Olicka, który postawił pytanie: jaka powinna być teoria pamięci? Autor wskazywał, że koncepcje *memory studies*, w których stosuje się np. kategorie dychotomiczne, są silnie zaangażowane politycznie, co jego zdaniem trzeba spróbować naświetlić na wyższym poziomie ogólności. Według Olicka, przynajmniej się do postawy outsidera, wszelka genealogia pamięci powinna być ostrożna na zamykanie się w kontekście polityki. W tym sensie źródła badań nad pamięcią muszą pozostać możliwie otwarte, ponieważ pamięć określana jest przez całą skomplikowaną rzeczywistość sił kulturowych.

Maciej Sawicki

Konferencja „Humanistyka (pół)peryferii”
Olsztyn–Pluski, 21–22 października 2011 r.

Perspektywa systemowo(-)światowa¹ stanowi jeden z najbardziej prężnych nurtów we współczesnej akademii, nie tylko w ramach historii gospodarczej i socjologii (z któ-

¹ Zapis ten ma wskazywać, że poza dominującą wersją teorii systemów–światów Wal-